

MONC**RAPA**(03)

MONOGRAFIES DE LA CÀTEDRA ROSES D'ARQUEOLOGIA
I PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

VIOLENCE AND CONFLICT IN LATE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES. AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE

VIOLÈNCIA I CONFLICTE EN ÈPOCA TARDOANTIGA
I MEDIEVAL. UNA PERSPECTIVA ARQUEOLÒGICA

MARC BOUZAS, LLUÍS PALAHÍ (EDS.)

**VIOLENCE AND CONFLICT IN LATE ANTIQUITY
AND THE MIDDLE AGES. AN ARCHAEOLOGICAL
PERSPECTIVE**

**VIOLÈNCIA I CONFLICTE EN ÈPOCA TARDOANTIGA
I MEDIEVAL. UNA PERSPECTIVA ARQUEOLÒGICA**

CIP 904:323.26 V10

Violence and conflict in late Antiquity and the middle ages : an archaeological perspective = Violència i conflicte en època tardoantiga i medieval : una perspectiva arqueològica / Marc Bouzas, Lluís Palahí (eds.). – Girona : Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic, 2025. – 1 recurs en línia (399 pàgines) : il·lustracions. – Conté: Violence et conflit au Moyen Âge : miscellanées d'histoire et d'archéologie / Valérie Serdon ... – Textos en català, anglès, francès, italià i Castellà. – Descripció del recurs: 15 setembre 2025. – (Moncrapa ; 3) ISBN 978-84-9984-716-0 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-753-8 (Edicions UdG)

I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- editor literari II. Palahí Grimal, Lluís, editor literari III. Contenidor de (Obra): Serdon, Valérie. Violence et conflit au Moyen Âge : miscellanées d'histoire et d'archéologie IV. Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic 1. Violència – Història – Fins al 1500 2. Arqueologia medieval 3. Arqueologia clàssica 4. Llibres electrònics

CIP 904:323.26 V10

Moncrapa - 03

© Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / Content and figures: els autors / the authors

© Il·lustració de la coberta / Cover illustration: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Equip editorial i instruccions per als autors i política editorial

/ Editorial team and instructions for authors and editorial policy:

www.documentauniversitaria.media/

Contacte / Contact:

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 45 82 90

ISBN Documenta Universitaria:

978-84-9984-716-0

ISBN Oficina Edicions UdG:

978-84-8458-753-8

DOI: 10.33115/b/9788499847160

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

L'estudi forma part del Projecte quadriennal de recerca finançat per la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma.»

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Girona, 2025

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari— a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial (BY-NC) v.4.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font i que no en feu un ús comercial. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.ca>

ÍNDEX

Violence et conflit au Moyen Âge . Miscellanées d'histoire et d'archéologie	6
Valérie Serdon	
La fortificación de época visigoda en el extremo occidental de la tarraconense. Tedeja y Cabeza San Vicente (Burgos)	21
Jose Angel Lecanda, Asier Pascual	
La fortezza bizantina di Luni e i pericoli per la navigazione nel Tirreno	39
Ettore Alfredo Bianchi, Aurora Cagnana	
El Castellón: un territorio de frontera en el valle del Esla, entre los siglos v y vi	51
José Carlos Sastre Blanco, Iñaki Martín Viso, Patricia Fuentes Melgar, Raúl Catalán Ramos	
Escaping from Piracy in Early Byzantine Italy: the case of Sant'Antonino revisited	61
Ettore A. Bianchi	
La formació de la marca. L'ocupació del territori entre les Alberes i Girona pels francs . Dades documentals i arqueològiques	72
Josep Maria Nolla	
Fortificacions medievals entre la Segarra i el Solsonès, frontera al segle x?	81
Laura de Castellet, Adrià Cubo, Pilar Giráldez, Joan Menchón, Ainhoa Pancorbo, Mariona Valldepérez, Màrius Vendrell	
Les torres exemptes del Pallars Jussà. Proposta de seriació (segles VIII-XI)	103
Ramon Martí, Adrià Cubo, M ^a Mercè Viladrich	
Canvis antics accelerats per la guerra. Dels vilars altmedievals a les cases fortes en el domini dels Centelles (Osona, segles IX-XII)	122
Jaume Oliver Bruy	
Indagini archeologiche nel castello di Gioia Sannitica (Caserta): primi dati	137
Silvana Rapuano	
La Iglesia encastillada de San Miguel de Turégano (Segovia). Fortaleza del poder feudal de los obispos de Segovia	151
Luis Miguel Yuste Burgos	

La lluita entre el poder reial i els Cabrera. El cas de la destrucció de la fortalesa de Roda (l'Esquerda) a Osona	167
Imma Ollich, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Antònia Díaz-Carvajal, Montserrat de Rocafiguera, Esther Travé	
El Castellvell de la Marca al segle xv, una fortificació inèdita de la guerra civil catalana	186
Jordi Gibert Rebull, Ramon Martí Castelló, Cristian Folch Iglesias	
Violència senyorial i participació pagesa. La fortificació del castell de Vilobí d'Onyar (segles XIII-XIV)	208
Elvis Mallorquí	
Disputed Mountains. Defining landscapes of conflict in the Monti Aurunci (Italy - Southern Latium)	221
Edoardo Vanni, Francesca De Pieri, Simone Zocco, Alessandra Cammisola	
La Torre de Badalona, l'escenificació d'un domini senyorial (s. XIV - XVII)	245
Júlia Miquel, Oriol Achón, Carles Díaz, Clara Forn	
Los conflictos por el agua y sus testimonios arqueológicos en la Baja Edad Media. Las fuentes abovedadas concejiles	258
Beatriz González Montes, José Avelino Gutiérrez González	
¿La cuenca de Eyrieux (Francia), un territorio medieval libre de conflictos?	275
Emilie Comes-Trinidad	
Les muralles medievals de Roses. Una necessitat defensiva i una font de conflictes polítics. Dades des de l'arqueologia	285
Lluís Palahí Grimal, Marc Bouzas, Jordi Vivo	
Violenza contro la popolazione civile nella Sardegna rurale del XIV secolo. Testimonianze archeologiche dallo scavo del villaggio medievale abbandonato di Geridu	297
Marco Milanese	
Evidències arqueològiques d'una mort violenta al Jaciment de Santa Margarida (Martorell, Baix Llobregat). La sepultura anòmala de la tomba 214 i el seu estudi	306
Esther Travé Allepuz, Pablo del Fresno Bernal, Montserrat Farreny Agràs	
Evidenze di episodi di violenza interpersonale dallo scavo dell'ospedale di passo di San Nicolao di Pietra Colice	321
Fabrizio Benente, Giada Molinari, Nico Radi	
Fractures causades per arma blanca en el jaciment de l'Esquerda. Anàlisi bioarqueològica i context històric	340
Antònia Díaz-Carvajal, Imma Ollich, Bibiana Agustí	
Fortificacions i defenses de la ciutat de Tarragona (II ac-XX dc). Comentaris sobre la seva protecció legal	352
Pilar Bravo Póvez, Joan Menchon Bes	
ABSTRACTS (català)	372
ABSTRACTS(español)	382
ABSTRACTS (english)	392

LA FORMACIÓ DE LA MARCA. L'OCUPACIÓ DEL TERRITORI ENTRE LES ALBERES I GIRONA PELS FRANCS

DADES DOCUMENTALS I ARQUEOLÒGIQUES

Josep Maria Nolla¹

Fins a la batalla de Poitiers (732) i, encara un xic més endavant, els exèrcits sarraïns que combatien més enllà del Pirineu eren consistents i, en general, de provada eficàcia. La inèrcia de la conquesta, l'èxit global de les campanyes oferia possibilitats grans de guanys ràpids i considerables. Devien ser nombrosos i eficients pels paràmetres de l'època. Recordem que, en aquella etapa, eren els emirs qui els dirigien, alguns dels quals van morir combatent al davant de les seves tropes tal com al-Samh (720-721), que caigué davant de Tolosa, Ambasa ibn Suhayn (721-726), que retornà a casa després d'èxits notables a les Gàl·lies, o Abd al-Rahman al-Ghafikí (730-732), que fou mort a Poitiers.

Aquests fets serviren per fer-nos veure que aquelles tropes eren les millors i, molt possiblement, les més nombroses, la punta de llança de l'expansió. La conquesta completa de la Septimània, el vast territori transpirinenc que formà part del *regnum Gothorum*, no oferí problemes, però a partir d'allí, les coses es torçaren. L'intent de prendre Tolosa no reeixí i fa la sensació d'una certa pèrdua d'embranchida. A partir de llavors, la Gòtia, la Septimània, serví de sòlida plataforma per efectuar ràtzies i cops de mà a la recerca de botí deixant de banda d'alguns intents puntuals de conquestes territorials devers la Provença (procés que podeu seguir a Abadal, 1953, 5-54; 1986, 1-37). Després de la mort de l'emir Abd al-Rahman a Poitiers, ja no tornarem a veure personalitats d'aquesta importància a la frontera superior. A partir d'aleshores era el valí de Narbona, amb les seves pròpies tropes, qui dirigia la política global del territori següent, potser i en la distància, les indicacions de Còrdova. L'allunyament i la mateixa dinàmica històrica de la península Ibèrica, relaxaren els contactes i les relacions. Aturada definitivament l'onada expansiva, aquelles terres quedaven molt lluny i, sovint, els governadors anaven a la seva. L'episodi

¹ Institut Estudis Catalans.

de l'ocupació d'aquelles terres pels francs posa de manifest un cert desinterès per part del govern cordovès com a conseqüència, pensem, de les dificultats de tota mena i de la impossibilitat real d'intervenir-hi. Aviat, el primer emir independent, l'omeia Abd al-Rahman, degué determinar, en relació amb la frontera superior nord-oriental, què valia la pena defensar amb determinació i què podia perdre's sense que fos un daltabaix digne de consideració. Aviat quedaria clar que la Gòtia i el que acabà essent la marca hispànica, la futura Catalunya Vella, eren prescindibles; en canvi, Tortosa i Lleida i els territoris immediats, la futura Catalunya Nova, eren intocables, part determinant d'al-Àndalus, de l'emirat independent, primer, i del califat, després. N'és, ens sembla, prova fefaent els intents per part dels carolingis, poc després de la presa de Barcelona, d'ocupar Tortosa, algun dels quals prou ben organitzats i preparats, que acabaren en un absolut fracàs (Salrach, 1978, p. 32-39; Abadal, 1986, p. 203-211). Fins allí podien arribar.

Com combatien les forces sarraïnes? Deixant de banda les operacions ràpides a la recerca de botí, basaven l'èxit de les seves accions en el control de determinades ciutats sòlidament fortificades i amb una jerarquització que podria correspondre a una presència humana limitada que exigiria una certa centralització. Totes les notícies que tenim, ens porten a pensar en aquest model. Els castells, les velles línies defensives (fortificacions, *clausurae*, *castella*) foren deixades de banda. Ara coneixem prou bé la defensa del sector nord de la Via Augusta des de mitjan segle iv fins a l'arribada dels sarraïns (podeu consultar, sobre aquesta qüestió, en darrera instància, Burch et al., 2006, p. 149-171; Nolla, 2020, p. 1279-1298). Potser, només, s'aprofitaren els fars, les alimares. Hi ha dades interessants en aquesta direcció (consulteu, Martí, curador, 2008, amb diversos treballs sobre aquestes qüestions i Checa, Folch i Gibert, 2008, p. 337-350).

Quan Pipí s'emparà, el 759, de Narbona, després d'un llarg procés de gairebé una dècada, ho feu, també, del seu *territorium* fins a les Alberes? Les fonts, escasses i molt genèriques, semblarien confirmar-ho (*Annales Mettenses* referents al 759, a Abadal, 1953, p. 46; Abadal, 1986, p. 31-32). Aturem-nos-hi un instant. Tal com hem definit la manera de combatre dels sarraïns, amb presència de l'exèrcit darrere els murs d'una ciutat, quan caigué la ciutat de Narbona, allò que en depenia (el *territorium* o *ager*) també canvià de mà, potser no de seguida, però sí ben aviat, perquè no hi havia ningú que el defensés. Hauríem de suposar que fou aleshores quan Pipí portà, de manera natural, la frontera a les Alberes amb la voluntat de controlar del tot la Gàl·lia.

En acceptar aquesta suposició apuntada per les fonts, hauríem de plantejar-nos el paper de *Castrum Helenae* (Elna), ciutat episcopal ben documentada en el segle vii que ocupava una bona posició i tenia (o tingué) sòlides muralles sobre les quals no tenim, de moment, dades concretes que, operatives o no, haurien hagut d'existir atès el nom del lloc —*Castrum Hellenae*— i que hauria pogut ser una posició segura per defensar l'àrea del Rosselló i entorns. No apareix en les fonts relatives a la conquesta agarena de la Septimània ni en les operacions militars relatives a la conquesta franca. Hauria estat destruïda? Fou deixada de banda sense cap paper militar d'una certa importància? No ho sabem. Sigui com sigui, en aquest moment, passà del tot desapercebuda i, per tant, no l'hem de considerar.

Les notícies posen de manifest que entre francs i andalusins es mantingué un *statu quo* —pau absoluta— fins al 777 i, sobretot, el 778 quan les coses canviaren radicalment.

Així doncs, ens hauríem de preguntar quina mena de frontera separava francs i andalusins. Les dades són pobres, possiblement perquè eren uns límits poc definits militarment, sense pressió en cap dels sentits. Més enllà de la frontera, inconcreta, les notícies documentals, cristianes i àrabs, situen Girona com a primera plaça forta que controlava una importantíssima cruïlla de camins (fig. 1). Des d'allí es dominaven, fins on era possible, les terres entre el Congost i els contraforts pirinencs. Això deixava una notable llibertat de moviment a aquells que hi habitaven que devien mantenir relacions més o menys intenses i continuades —com ha estat sempre— amb els que habitaven el Rosselló, el Fenollar, el Capcir, el Vallespir.

I el paper d'Empúries? Tal com hem fet abans amb Elna, convé tot seguit analitzar el paper de la ciutat del golf que segons la manera de controlar el territori que hem definit més amunt, hauria hagut de ser tinguda en consideració. Però tampoc en sabem res en seguretat. No apareix en les fonts, no se'n parla. L'únic que queda clar és que la diòcesi que en depenia, ben documentada al llarg de l'antiguitat tardana, deixà d'existir amb la represa carolíngia. S'ha especulat amb si la ciutat hauria estat presa militarment pels sarraïns, tot considerant una hipotètica fugida del bisbe i el clergat. Són pures especulacions; no tenim notícies segures de cap mena. Era (i continuà essent) un importantíssim port, amb el lloc de Sant Martí ben fortificat, però, pel que sembla en l'estat actual de la recerca, sense muralles urbanes globals (fig. 1). Entendríem, doncs, que fos deixada de banda; no els servia.

L'any 777, hi hagué contactes directes entre les autoritats que governaven les ciutats de la marca superior d'al-Àndalus, amb Carlemany amb oferiments polítics i propostes que acabaren decidint al monarca d'emprendre una expedició militar molt ambiciosa a Hispània, que havia de concretar-se amb el lliurament de Saragossa (aquest fet hauria obert una etapa nova que no podem ni imaginar). En tot cas, havia de ser un primer pas d'una operació de molta més envergadura que morí acabada de néixer. N'estem molt mal informats. No en sabem ni els objectius reals, però fa l'efecte d'una operació molt ambiciosa que potser pretengué aconseguir el control d'un vast territori a l'esquerra del riu Ebre, punt de partida d'operacions posteriors. El fracàs va ser absolut i sorprèn constatar en un dirigent eficient i generalment ben informat i prudent, un desastre de tal magnitud. Hi ha moltes coses que se'ns escapen. És una qüestió que es planteja permanentment i que ni està resolta de manera convincent ni, amb les dades actuals, sembla que ho pugui ser.

I malgrat el fracàs global, el 778 marca un abans i un després que, documentalment, podem resseguir amb la presència dels *hispani*, per regla general gent benestant i socialment important, que deixaven les seves propietats en territori controlat pel Còrdova tot cercant seguretat i estabilitat a l'altra banda dels Pirineus. S'ha suposat que hauria estat gent compromesa amb els objectius de la gran expedició de Carlemany,

Figura 1. Plànol general del territori on s'assenyalen ciutats, castells, fortificacions i les *cellae* relacionades amb Àtala (Nolla i Casas, 2021).

que haurien defugit responsabilitats i càstigs deixant-ho tot i desplaçant-se cap al nord. És ben possible. No imaginéssim, però, corrués de fugitius. Eren relativament pocs, però gent de nivell que es movien amb nombrosos servidors. Un exemple perfecte és el d'Àttala, del qual en tornarem a parlar de seguida (sobre aquest personatge, Abadal, 1986, p. 101; Nolla i Casas, 2021, p. 195-214, especialment p. 196-197 i apèndix 1 (p. 214), amb totes les dades.)

Després del 778, la situació a la frontera exigí dues importants campanyes de l'emir en persona per reprendre el domini directe d'uns territoris allunyats, díscols, on els valís intentaven sovint anar per lliures, fent filigranes polítiques entre Aquisgrà i Còrdova. No hi hagué contacte directe entre francs i andalusins. Semblaria que tot retornava a la situació de *statu quo*, anterior a la desastrosa expedició a la vall de l'Ebre.

I, sorprenentment, set anys després, sense notícies que ens ho facin preveure, sense contextualitzacions, trobem, en un parell d'annals la següent notícia:

«*Eodem anno gerundenses homines Gerundam ciuitatem Carolo regi tradiderunt*» (Cronicó de Moissac) o «*Gerundam ciuitatem homines tradiderunt regi Karolo*» (Annals de Barcelona) (Abadal, 1986, 83, nota 80 i Salrach, 1978, p. 11, nota 36, amb les referències precises).

Era l'inici de l'ocupació del que havia de ser la marca hispana del regne franc, primer, i, de seguida, de l'imperi, d'allò que seria la Catalunya Vella, una operació important, molt més ambiciosa, que no pogué assolir els límits proposats fins a la línia de l'Ebre? El punt de partida d'una expansió posterior cap a migdia que culminà el 1148 i 1149, tres segles i mig més tard, amb les conquestes de Tortosa i Lleida i de tot allò que seria la Catalunya Nova? No ho creiem pas. El lliurament de Girona als francs —i no pas la conquesta— posa sobre la taula tota una sèrie de qüestions que fins ara no s'han plantejat, interessantíssimes, i sobre les quals convé rumiar, aplegar tota mena de dades i intentar reconstruir un procés aparentment invisible, però que existí i que cal reconstruir amb hipòtesis raonables que caldrà avaluar, rebutjar, modificar, polir o acceptar.

Admetriem, seguint la *communis opinio*, que, de moment cap notícia contradiu, que fins al 778 la frontera entre el regne franc i l'emirat de Còrdova se situaria al Pirineu, al lloc on eren fixats els límits entre Hispània i la Gàl·lia. Havia de ser, però, una frontera «líquida», sense fortificar. Les relacions entre els habitants de tramuntana i migdia, com ha estat sempre, devien ser freqüents, naturals, amb tot el que això comporta. Cal tenir ben present que al nord del Congost, a les envistes de Girona, la presència sarraïna era esporàdica i, només puntualment intensa quan es procedia al cobrament de tributs o en operacions de control. Una dotació militar reduïda que actuava darrere dels sòlids murs d'una ciutat molt difícil d'atacar, on podia resistir un atac durant un temps considerable. Recordem que prendre Barcelona exigí un setge d'un any (sobre les admirables condicions poliorcètiques de Girona podreu consultar, Nolla, en premsa). Era, en aquells anys, tal com hem vist, la manera estandarditzada d'actuar.

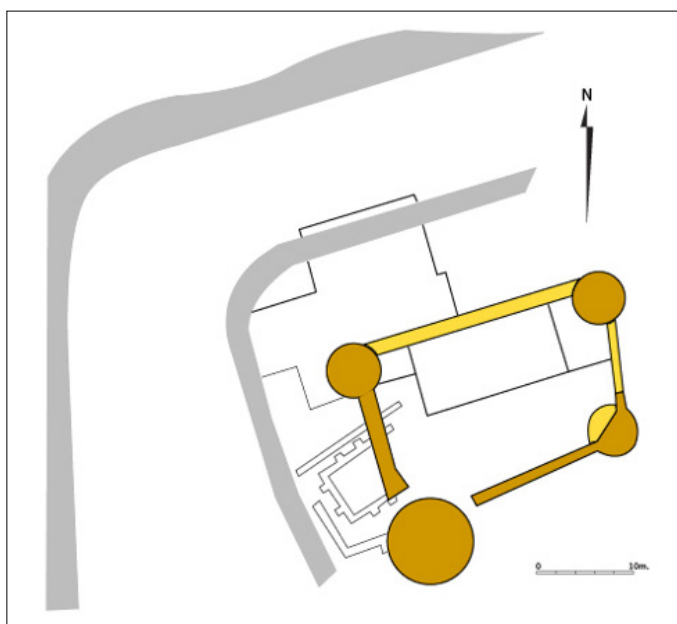
L'any 778, la situació canvià radicalment. L'expedició a Saragossa requerí la creació de dos exèrcits, l'oriental i l'occidental, que, travessant per diferents llocs la serralada pirinenca i els territoris hispans, s'havien de trobar, tal com succeí, a Saragossa. Era una disposició funcional i assenyada i ben característica de la manera d'obrar dels francs en expedicions militars en territoris hostils. El cos oriental resseguí l'antiga

Via Augusta, passant per Girona i Barcelona, devers Saragossa. És sorprenent que no s'ocupessin, per assegurar la rereguarda, aquestes dues ciutats. Ja hem vist abans les dificultats que hi ha per entendre el nyap descomunal del 778. Segons la nostra opinió, aquest moment marcà, en l'esperit de la gent del territori que ens ocupa, un canvi considerable en relació amb l'etapa anterior.

Segons l'explicació que proposaríem, el pas de l'exèrcit per la Via Augusta hauria significat l'inici imparable de la desafectació d'aquells que habitaven entre les Alberes i el Congost i entre la serralada prelitoral i el mar, amb la ciutat d'Empúries inclosa que, de seguida, potser immediatament, hauria despertat l'interès de les autoritats franques més pròximes que haurien vist clar que calia aprofitar, de totes totes, una avinentesa d'aquella magnitud i, de seguida, haurien dissenyat un seguit d'iniciatives amb l'objectiu clar d'acabar prenent Girona, la peça clau, en mans d'una guarnició sarraïna que podia resistir durant un cert temps un embat directe. I s'emprangueren determinades accions encaminades a aquesta finalitat seguint el costum dels francs en aquesta mena de situacions, amb el control directe dels flancs per escanyar l'enemic i impossibilitar ajudes inesperades tot preparant l'atac frontal. Tenim, per certificar aquestes accions, vestigis arqueològics que van en aquesta direcció. Convé recordar, però, que les datacions arqueològiques es mouen dins d'un arc cronològic d'uns quants anys. En primer lloc, cap al nord-est de Girona, a una vintena de quilòmetres de distància, el *castellum* de Uellosos, al puig de Sant Andreu, a Ullastret (fig. 1), bastit damunt de l'acròpolis de l'antic *oppidum* i que aprofità l'antiga muralla perimetral en benefici de l'obra nova (fig. 2). El coneixem prou bé (Canal et al., 2005, p. 5-54; Nolla et al., 2016, núm. 86, p. 396-399.) i segueix una manera de fer que constatem altres vegades entre els francs, tal com veurem tot seguit en relació amb l'ocupació de Cardona, Casserres i Vic i diversos *oppida* abandonats el 798 (Abadal, 1986, p. 89, nota 97). Era bastit directament damunt del «Camí d'Empúries» que posava en contacte directe la ciutat marinera i Girona. Aquella fortalesa, bastida *ex nouo* tot aprofitant estructures molt antigues més o menys visibles, tingué una vida curta. Poc després de la conquesta de Barcelona, essent terra fiscal, fou cedida al bisbe de Girona (qüestió s'explica en detall a Burch et al., 2006, p. 133-134), com altres *uillae* de característiques semblants (*Castellum Fractum*, *Farus*, *Clausurae*...). Aquesta donació només s'explica si aquells castells, aquelles torres, havien perdut la funció militar per les quals foren creades. Eren innecessàries i, per tant, prescindibles. Si analitzem la situació de Uellosos constatarem de seguida que tenia una raó de ser mentre Girona era en mans agarenes. El control del camí dificultava enormement el control del territori empordanès acabat d'alliberar i ofegava, pel flanc oriental, *Gerunda*. Després del 785 perdé la part principal de la seva raó de ser. Tanmateix, controlava un camí que podia utilitzar l'enemic en un contraatac portat des de Barcelona. Després del 801, la seva importància estratègica desaparegué.

En el flanc de ponent, la situació era fins a cert punt semblant però de més entitat. En aquells anys situaríem la fortificació de la part més elevada del lloc de Besalú, l'antic

Figura 2. Planta del castell carolingi de Uellosos rodejat d'un fossa dúplex (Nolla et al., 2016, 396).

Bisuldunum (fig. 1), una agrupació demogràfica de segon ordre, dins del *territorium* de *Gerunda*, que, a partir d'aquest moment, anà consolidant un paper protagonista que acabà quan esdevingué capital d'un comtat arrancat del de Girona al darrer quart del segle IX. Les cronologies arqueològiques daten aquella primera muralla en la segona meitat del segle VIII (Sagrera, 2010). Nosaltres proposaríem situar-les entre el 778 i el 785 (fig. 3). En aquest context, s'expliquen a la perfecció. Aquella potent fortalesa assegurava el control d'una complexa xarxa de camins alguns dels quals podien arribar fins a Osona, per on podia circular amb certa rapidesa un hipotètic exèrcit sarraí d'ajuda si Girona era assetjada. Controlava, també, els guals del Fluvià, el camí cap al nord, cap a Girona i cap a Empúries. Així, doncs, Besalú tancava i controlava el costat occidental. Les terres acabades d'alliberar del domini agarè quedaven ben protegides. I per la part central? De moment, no tenim dades.

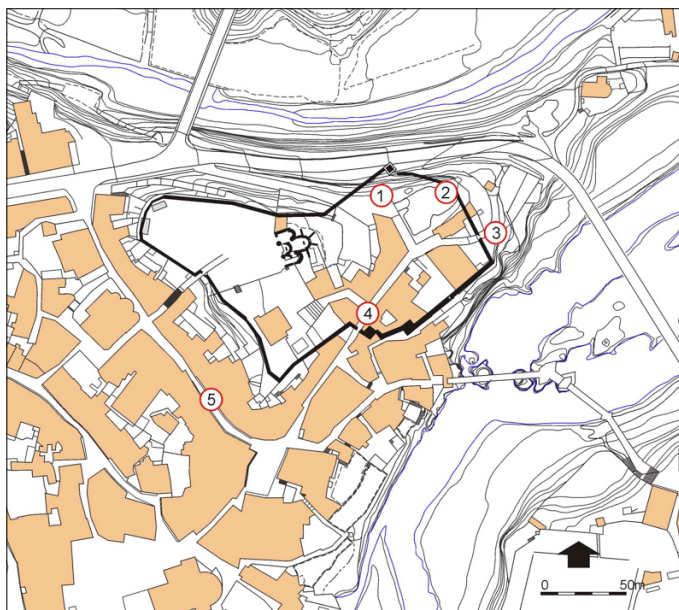

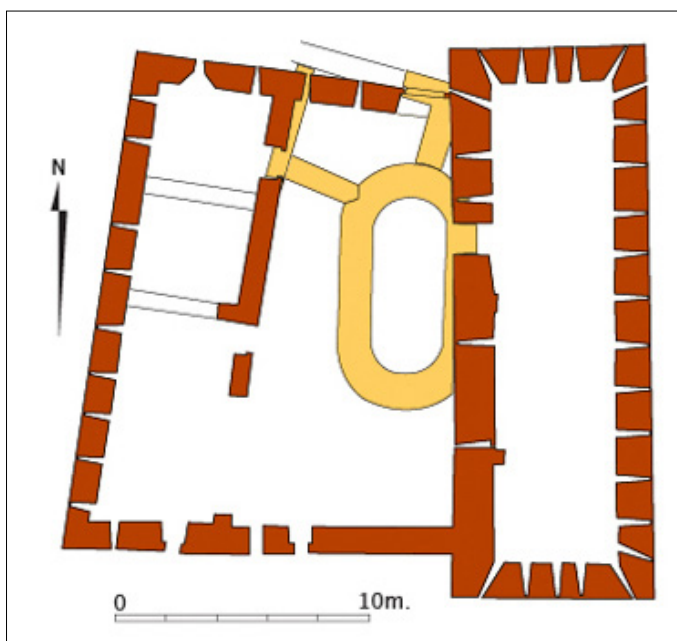
Figura 3. Plànol del centre històric de Besalú. En color negre s'assenyala el traçat de la muralla del castrum Bisulduni. 1) la Devesa, 2) Era d'en Xiua, 3) horts del carrer Tallafarro, 4) carrer del comte Tallafarro, 5) necròpolis del carrer Major (Nolla et al., 2016, 406).

I podríem preguntar-nos, ara, si la muntanya de Sant Julià tingué algun paper en la conquesta de Girona. El lloc continuà freqüentat, però res sembla assenyalar usos militars. Tanmateix, el *Cronicó de Ripoll*, ben informat, li atorga, uns quants segles després, un paper lluit en l'atac suposat de Carlemany contra Girona. És més que probable que fos un lloc d'observació i control prou important. Altrament, que no hi hagi dades més contundents podria significar que aquell any (785) no era previst l'atac directe contra Girona que indirectament confirmaria la presència del rei Lluís a Paderborn per combatre amb son pare contra els saxons (Abadal, 1986, p. 83, nota 81).

Hauríem d'afegir-hi altres notícies més difícils de contextualitzar. S'han identificat sobre el «Camí d'Empúries», un xic més enllà del Congost, tres castells, dos de petits - torre Desvern, a Celrà (fig. 1), i les estructures preexistents del castell de Julià (fig. 1) —i un de més gran, sota l'església de Sant Martí Vell (fig. 1)—, que podrien haver funcionat com a punts de control amb la voluntat d'ofegar, per aquella banda, la ciutat de Girona, a la manera del de *Uellosos*. Les dades cronològiques de torre Desvern són coincidents; dels altres dos, són hipotètiques però possibles (la bibliografia recollida a Nolla i Casas, 2021, p. 209-211) (fig. 4).

Així doncs, aquestes operacions que exigiren construccions noves i l'aprofitament d'altres de més antigues, hauríem de convenir que només era possible endegar dins del domini directe d'aquelles terres per part dels francs i amb la connivència plena de la gent que habitava aquestes contrades. Hi ha, però, més proves, ara documentals, que, segons pensem, ho confirmen

Figura 4. Planta de la fortificació tardovisigoda (en groc) localitzada a Torre Desvern (Celrà) (Nolla i Casas, 2021).

plenament: la història del got Àttala que fundà, a la Septimània, el cenobi de Sant Policarp de Rasés i la notícia tan breu del lliurament de Girona al rei Carles. A tall de resum sabem que aquell important personatge, abat, que habitava en terres sotmeses a les autoritats sarraïnes, ho deixà tot i amb els seus es vingué a establir en territori emporità, on endegà una activa política de construcció i reconstrucció d'esglésies, cenobis i cel·les. El document diu: «...ueniens de partibus Hispaniae Attala uenerabilis abbas, et Agobardus secum habens et seruos et liberos retrahere.» (Nolla i Casas, 2021, p. 214, apèndix 1) (fig. 1). L'any 782 —i cal suposar que deixant en funcionament allò que havia refet i vivificat— decidí, per raons que se'ns escapen, traslladar-se més al nord, més enllà de les Corberes, on fundà, tal com s'ha dit, un important cenobi. Per a nosaltres aquesta història confirma del tot que l'àrea de l'Empordà *in extenso*, ja era, en aquell moment, territori sota control franc. Resultaria incompreensible deixar —per les raons que fossin— l'antic estatge sota domini andalusí si no era per instal·lar-se en regions alliberades. També és humà que, inicialment ho fessin just a la frontera, on ja se sentirien protegits tot executant tasques necessàries de consolidació, reconstrucció, de posada en valor. Després, deixant en funcionament aquells establiments dinamitzats, l'abat i uns quants de la colla s'haurien desplaçat més al nord, tot cercant altres possibilitats. Convé recordar, perquè té la seva importància, que Àttala era acompanyat d'un infant, Agobard, que devia ser un donat, pels seus pares, a l'església, perquè hi fos educat i seguís una vida monacal. La seva intel·ligència i l'excel·lent educació que va rebre entorn d'Àttala, van fer que acabés en l'òptica de l'arquebisbe de Lió, Leidrad, al qual, anys més tard, acabà substituint en la prelatura. Tinguem-ho ben present, Agobard fou un dels grans intel·lectuals de l'imperi carolingi durant la primera meitat del segle ix. No sabem, amb seguretat, quan va néixer, però caldria proposar una data entorn del 769 perquè allò que sabem del cert no grinyoli. El viatge, amb Àttala, a terra dominada pels francs s'hauria de situar al voltant del 779, quan el futur bisbe de Lió tindria uns deu anys, immediatament després de l'atzagaiada de Saragossa (778) i amb temps suficient —uns quatre anys— per executar tot allò que dugueren a terme a l'entorn d'Empúries, de Roses i de Castelló d'Empúries. La data es ferma; el mateix Agobard ho escrigué en una nota annalística: «*hoc anno ab Hispaniis in Galliam Narbonensem ueni*» (Abadal, 1986, p. 101, nota 22).

L'ocupació de Girona s'aconseguí, sorprenentment per a nosaltres, sense una envestida directa que no va caldre. No sabem en quin moment de l'any els habitants de la ciutat (*gerundenses homines*) aprofitaren que les tropes d'ocupació sarraïnes eren a Saragossa (Canal et al., 2002, p. 17-19). No calgué, com proposava Abadal (1986, 83), anar a cercar els guardes francs de la frontera pirinenca; eren a ben poca distància, potser a Sant Julià, i en els castells i fortificacions assenyalats, a les envistes de Girona, tot preparant un atac que s'estalviaren. Sense el territori al nord del Congost en mans dels francs, ben presents des de feia set anys i actius, decidits, els *gerundenses* no haurien actuat com ho feren. Aquella operació exigia immediatesa i proximitat per assegurar-se una ràpida protecció. Sabem amb seguretat que s'establiren a Girona forces militars professionals que després del 801 foren transferides a Barcelona (Bramon, 2001, p. 95-102).

Des de llavors, *Gerunda* esdevingué el pivot defensiu devers migdia amb un extens *hinterland* controlat només a mitges fins a Barcelona i Terrassa, on se situaven, en teoria, les posicions ofensives dels andalusins.

La gran asseifa de 793, que deixà molt tocades les muralles de Girona, que, tanmateix, aguantaren, acabà arribant a Narbona, tot saquejant impunement la Gòtia per retornar

per un altre vial, pel coll de la Perxa, el camí del Segre i la Seu d'Urgell fins a la plaça forta de Balaguer. No pretenia, de cap de les maneres, recuperar les terres perdudes entre Girona i la frontera. Els objectius d'aquell ben preparat atac eren tot uns altres: deixar constància de la seva puixant potència militar i obtenir botí que fes rendible la iniciativa (sobre el setge, Canal et al., 2003, p. 14; Nolla et al., 2008, p. 200-202, amb les referències documentals; Nolla, en premsa).

Era un avís. Aleshores, segons pensem, la política dels emirs ja havia decidit que era allò que formava part essencial d'al-Àndalus i que era prescindible. La conquesta de Barcelona (801) i els fracassos posteriors davant Tortosa ens ho confirmen.

Les conseqüències d'aquest atac foren per a Girona i per a la futura marca, importants. Es prengué la decisió de refer a consciència els murs urbans per fer-ne, encara, una plaça més forta, plataforma imprescindible i necessària per poder atacar, més endavant, Barcelona amb la seguretat necessària i, de bell nou, tal com s'executaven les operacions de conquesta entre els carolingis, hom decidí ocupar i fortificar el territori d'Osona fins a Cardona, per assegurar el flanc occidental quan s'hagués d'investir l'antiga colònia romana. La *Vita Hludowici* de l'Astrònom al capítol 8 diu: «*Nam ciuitatem Ausonam, castrum Cardonam, Castaserram, et reliqua oppida olim deserta, muniuit, habitare fecit...*» (Abadal, 1986, p. 89 nota 97).

Convé tenir davant dels ulls el fet que cap nova asseifa sarraïna, després del 793, travessà els Pirineus tot circulant per l'antiga Via Augusta (sobre aquesta qüestió podreu consultar Nolla, premsa). Barcelona i Girona tancaven aquella porta amb pany i forrellat.

BIBLIOGRAFIA

- Abadal, R. d' (1953). El paso de la Septimania del dominio godo al franco a través de la invasión sarracena. 720-768. *Cuadernos de Historia de España*, XIX, Buenos Aires, pp. 5-54.
- Abadal, R. d' (1986). *Catalunya carolíngia. Volum I. El domini carolingi a Catalunya* (edició a cura de J. Sobrequès i Callicó), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Bramon, D. (2001). Girona en els textos àrabs: encara algunes novetats, *Ier Congrés d'Història de Girona. Girona 2000 anys d'història. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII, pp. 95-102.
- Burch, J., Garcia, G., Nolla, J. M., Palahí, L., Sagrera, J., Sureda, M., Vivó, D. i Miquel, I. (2006). *Excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El castellum*, Girona-Sant Julià de Ramis.
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2002). Girona entre l'islam i Carlemany. Una ciutat de frontera, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIII, pp. 7-28.
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2003). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Girona, Ajuntament de Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 5).
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2005). El *castellum Uellosos* del puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). Vida i mort d'una fortificació carolíngia, *Estudis del Baix Empordà*, 24, pp. 5-54.

- Checa, M., Folch, C. i Gibert, J. (2008). Distribució geopolítica i interconnexió visual dels fars a Catalunya Vella: un sistema coherent de comunicacions de llarg abast, *Primera Jornada Científica Ocorde. Fars de l'Islam. Antigues alimares d'Al-Andalus. Actes del congrés celebrat a Barcelona i Bellaterra els dies 9 i 10 de novembre de 2006* a cura de R. Martí, Barcelona, pp. 337-350.
- Martí, R., curador (2008). *Primera Jornada Científica Ocorde. Fars de l'Islam. Antigues alimares d'Al-Andalus. Actes del congrés celebrat a Barcelona i Bellaterra els dies 9 i 10 de novembre de 2006*, Barcelona.
- Nolla, J. M. (2020). La defensa del sector oriental de la *prouincia Tarraconensis* en el Bajo Imperio. *Ex Baetica Romam. Homenaje a José Remesal Rodríguez* a cura de V. Revilla, A. Aguilera, L. Pons i M. García, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 1279-1298 (Col·lecció Homenajes 58).
- Nolla, J. M. (en premsa) La Força Vella de Girona (3). La funció de les muralles fins al 1285. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LXVI (2025).
- Nolla, J. M. i Casas, J. (2021). El «dossier» Àtala i l'ocupació carolíngia de les terres empordaneses. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 52, pp. 195-214.
- Nolla, J. M., Palahí, L., Sagrera, J., Sureda, M., Canal, E., Garcia, G., Lloveras, Mª J. i Canal, J. (2008). *Del forum a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 8).
- Nolla, J. M., Burch, J., Palahí, L., Amich, N. M^a, Canal, E., Casas, J., Castanyer, P., Sagrera, J., Sureda, M., Tremoleda, J., Vivó, D., Vivo, J., Costa, A., Prat, M., Simon, J. i Varenna, A. (2016). *Baix imperi i antiguitat tardana al sector nord-oriental de la prouincia Tarraconensis. De l'adveniment de Dioclecià a la mort de Carlemany (284-814)*, Girona, Universitat de Girona.
- Sagrera, J. (2010). *Les muralles de Besalú. Restitució cartogràfica*, Besalú, Ajuntament de Besalú.
- Salrach, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). El domini carolingi*, Barcelona, Edicions 62.